

КОНСТИТУЦИОННИЯТ СТАНДАРТ – СЕЛЕКЦИОНЕН ХАЗАРТ ИЛИ ДЕФИЦИТ НА МЕРИТОМЕТОДИКА ЗА ВИСОКИ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ПРАВСТВЕНИ КАЧЕСТВА

Младен Младенов¹, Висше училище по сигурност и икономика, Пловдив

Резюме

Целта на изложението е да анализира проблематиката във връзка с конституционните изисквания за високи професионални и нравствени качества за някои високи публични длъжности. Методът на изследване е интердисциплинарен, касаещ множество научни направления, като право, политология, публична администрация, мениджмънт, аксиология, деонтология, сигурност, философия. Резултатът е насочен към настоящата практика на правоприлагане, а също и към бъдещи конституционни и законови изменения и допълнения. Изводите от настоящия труд са, че хетерогенността на високия професионализъм, разбрана като множество квалификации, знания и умения извън юридическите такива, но плюс тях, е вярното и точно разбиране за критерия „високи професионални качества“ на членовете на Висшия съдебен съвет и на Конституционния съд. Контрастното проявление на високите нравствени качества се изразява в това, че подлежат на доказване моралните, етичните и професионалните простъпки, както и всички правонарушения, защото те са обективни факти от действителността. Обратно, един високоморален индивид е такъв винаги и само такъв.

Ключови думи: конституционен; професионален; нравствен; юридически; ценностен.

¹ Младен Младенов е доцент във Висшето училище по сигурност и икономика, Пловдив. Има множество специализации в Австрия, Белгия, САЩ, Индия, Унгария, Ирландия, Словения и други страни. Дългогодишен лектор в Института на вътрешните одитори в България и в Института по публична администрация, като реализира и десетки ведомствени и гилдийни обучения със специфична тематика. Научните му интереси са в различни сфери на правото, политиката, управлението, одита, контрола и сигурността и с насоченост към междуотрасловата и интердисциплинарна казуистика.

THE CONSTITUTIONAL STANDARD – SELECTION GAMBLE OR DEFICIT OF MERITOMETHODY FOR HIGH PROFESSIONAL AND MORAL QUALITIES

Mladen Mladenov², Higher School of Security and Economics, Plovdiv

Abstract

The purpose of the exhibition is to analyze the issues related to the constitutional requirements for high professional and moral qualities for some high public positions. The research method is interdisciplinary, covering many scientific areas such as law, political science, public administration, management, axiology, deontology, security, philosophy. The output addresses current law enforcement practice as well as future constitutional and statutory amendments and additions. The conclusions of the present work is that the heterogeneity of high professionalism, understood as multiple qualifications, knowledge and skills beyond the legal ones, but plus them is the true and accurate understanding of the criterion of high professional qualities"of the members of the Supreme Judicial Council and the Constitutional Court. The contrasting manifestation of high moral qualities is expressed in the fact that moral, ethical and professional transgressions, as well as all offenses, are subject to proof, because they are objective facts of reality. Conversely, a highly moral individual is always and only so.

Keywords: constitutional; professional; moral, legal; valuable.

ВЪВЕДЕНИЕ

Конституцията на Република България (КРБ) установява определени цензове за заемане на висши публични длъжности, свързани с изисквания за наличие на българско гражданство, липса на друго гражданство, възраст, дееспособност и съдимост. Това касае статута на народните представители (чл. 65, ал. 1 от КРБ), на президента на Република България (чл. 93, ал. 2 от КРБ) и на членовете на Министерския съвет (чл. 110 от КРБ).

Обаче само за два конституционно определени колективни органа на власт условията в Основния закон (*бел. моя* – тук и навсякъде в текста се има предвид КРБ) към техните членове съдържат *професионални и ценностни критерии*.

В тази насока разпоредбата на чл. 130, ал. 2 от КРБ постановява, че за членове на Висшия съдебен съвет (ВСС), които не са негови членове по право, се избират юристи с високи професионални и нравствени качества, които имат най-малко петнадесетгодишен юридически стаж.

² Mladen Mladenov is an Associate Professor at the Higher School of Security and Economics in Plovdiv. He has multiple specializations in Austria, Belgium, the USA, India, Hungary, Ireland, Slovenia, and other countries. A long-time lecturer at the Institute of Internal Auditors in Bulgaria and at the Institute of Public Administration, having also implemented dozens of departmental and guild training on specific topics. His research interests are in various fields of law, politics, management, audit, control and security, with a focus on cross-industry and interdisciplinary case studies.

Сходна е и нормата на чл. 147, ал .3 от КРБ, която е в смисъл, че за съдии в Конституционния съд (КС) се избират юристи с високи професионални и нравствени качества с най-малко петнадесетгодишен юридически стаж.

Настоящата теза няма да се фиксира върху властовите правомощия на двата колективни органа на власт и отделното им място в конституционната система. Достатъчно е да се приеме като обща изходна позиция чрез познатите на широката аудитория стилистични изрази, че Висшият съдебен съвет е „правителството на съдебната власт“, а Конституционният съд е „пазител на конституцията“. Добре е също да се напомни за пореден път, че Конституционният съд не е орган от системата на съдебната власт. Той е самостоятелен нормативно закрепен субект на конституционна власт. И последно – макар и конституционният законодател да използва изразът „съдии“ както за някои от представителите на съдебната власт по смисъла на Глава шеста „Съдебна власт“ от КРБ, така и за функционери по Глава осма „Конституционен съд“ от КРБ, то първите по своя конституционен статус (но не и по функции и правомощия) са изравнени с прокурорите и следователите, докато вторите имат съвсем различно конституционно положение, функции и правомощия, и са релефно отличаеми от „същинските“ съдии, прокурори и следователи.

ПРОБЛЕМЪТ

Условията, въведени от КРБ към членовете на ВСС и на КС, съвпадат изцяло. Както бе отбелязано по-горе, те са от професионален и ценностен характер. Ако от своя страна същите трябва да бъдат класифицирани по различни признаци, то се очертава картина с четири изисквания за заемане на позицията на член на горните колективни органи на власт, а именно:

Първо изискване – членовете на разглежданите конституционни органи да са „юристи“. Критерият е *образователен (професионален), формален, дискриминационен и дискуссионен*.

Образователното измерение на изискването за „юрист“ е аксиоматично само по себе си. По дефиниция никой не може да бъде юрист, ако не притежава висше юридическо образование. Същото се придобива според утвърдени от изпълнителната власт единни за територията на цялата страна изисквания. След покриването им се признава придобитата професионална квалификация „юрист“. В този смисъл според чл. 17, ал. 1 от *Постановление № 165 от 12 юли 2022 г. за приемане на Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „юрист“ (ПМС 165/2022)*, студентите в специалност „Право“, преминали обучение, изпълнили задълженията си по учебния план и положили успешно държавните си изпити, получават диплома за завършено висше образование с професионална квалификация „юрист“ в образователно-квалификационна степен „магистър“. Тук е налице – образно казано, „еволюционна образователна верига“ от: 1) Номинална принадлежност на студента към специалността „Право“; 2) Преминато обучение; 3) Изпълнение на задълженията по учебния план; 4) Успешно полагане на държавните изпити; 5) Получаване на диплома за завършено

висше образование с професионална квалификация „юрист“; б) Тази диплома да е относно образователно-квалификационна степен „магистър“. Едва след наличието на всичките тези условия едно лице може да претендира, че е завършило специалност „Право“ и по образование е „юрист“.

Но това не е достатъчно. Формалното притежание на горната диплома доказва само две неща – завършено обучение по „Право“ и образователно-квалификационна степен „магистър“. За *абсолютното признание* на едно лице в качеството му на „юрист“ е необходимо събъждането на още едно обстоятелство. Съгласно чл. 17, ал. 3 от ПМС 165/2022 дипломираните юристи придобиват юридическа правоспособност след полагане на стаж и изпит в съответствие със Закона за съдебната власт (ЗСВ). В този законов акт е отделена специална Глава четиринадесета „Придобиване на правоспособност“, където *inter alia* се вижда, че според чл. 294, ал. 1 завършилите висше образование по специалността „Право“ придобиват юридическа правоспособност след 6-месечен стаж като стажант-юристи и полагане на изпит, а според чл. 301 министърът на правосъдието издава удостоверение за юридическа правоспособност на стажант-юрист, който е получил оценка „издържал“.

Формалната страна на критерия „юрист“ очевидно се изразява в две документални доказателства – 1) Диплома за завършено висше образование с професионална квалификация „юрист“ в образователно-квалификационна степен „магистър“; 2) Удостоверение за юридическа правоспособност, издадено от министъра на правосъдието.

Дискриминационният ефект се състои в това, че *contra legem* на принципното положение на чл. 6, изречение второ, предложение седмо от КРБ (в смисъл, че „не се допускат никакви привилегии, основани на образование“) се „запазва“ място в колективните органи ВСС и КС само за юристи въз основа на привилегираното изискване, основано на образователен критерий. По този начин логически се постига обратният ефект за всички останали граждани – те са ограничени да заемат постове като членове на ВСС и КС, ако не притежават „привилегията юридическо образование“.

Дискусионният заряд на първо място произтича от това, че в чужди образователни системи диплома за завършено юридическо образование може да бъде издадена и *само* за образователно-квалификационна степен „бакалавър“, както и *само* за образователна и научна степен „доктор“. С право се поставя въпросът дали такава юридическа квалификация (при липса на образователно-квалификационна степен „магистър“) ще бъде призната за отговаряща на конституционните изисквания.

Нещо повече, в много учебни заведения в чужбина се издават дипломи например за професионална квалификация „юрист по международно публично право“. От наименованието е видно, че става въпрос за тясна специализация в обучението. Резонно е и тук да има спорни моменти относно признаването на тази юридическа квалификация, защото не е сигурно, че конституционният законодател е имал предвид просто диплома, в която се чете думата „юрист“ или нейните производни. Логично е да се приеме, че създателите на нашия Основен закон са имали предвид диплома за

класическо юридическо образование, което не предполага частично изучаване на правото, нито неговата тясна специализация в едно-единствено негово измерение.

Също така е спорно дали *само* притежанието на диплома за завършено висше образование с професионална квалификация „юрист“ в образователно-квалификационна степен „магистър“ е достатъчно, за да се приеме, че едно лице е „юрист“, без да е налично удостоверение за юридическа правоспособност, издадено от министъра на правосъдието.

В допълнение, трябва ли да се признава юридическа правоспособност, документално установена от органи на чужда държава, е също въпрос, подходящ за теоретични дискусии и за практически разрешения.

Второто изискване към членовете на ВСС и КС е да имат най-малко петнадесетгодишен юридически стаж. Критерият е *гилдийн (професионален), формален, дискриминационен и дискуссионен*.

Гилдийното условие само по себе си е дефинирано в § 1, т. 1 от Допълнителните разпоредби на *Закона за адвокатурата* (ЗА) по следния начин: „Юридически стаж“ е времето, през което лицето е работило на длъжност или упражнявало професия, за която се изискват юридическо образование и правоспособност, включително стаж на лицата с висше юридическо образование, които работят на длъжност съдебен помощник във Върховния касационен съд или Върховния административен съд, прокурорски помощник във Върховната касационна прокуратура или Върховната административна прокуратура, разследващ полицаи с висше юридическо образование в системата на Министерството на вътрешните работи, разследващ полицаи с висше юридическо образование в Министерството на отбраната или разследващ митнически инспектор в Агенция „Митници“.

Сходен е текстът на чл. 164, ал. 8 от ЗСВ, който касае същата правна материя и се произнася по следния начин: „За стаж по ал. 1 – 7 се зачита стажът, придобит на длъжност или професия, за която се изисква висше юридическо образование, включително стаж на лицата с висше юридическо образование на длъжност разследващ полицаи с висше юридическо образование в системата на Министерството на вътрешните работи, разследващ полицаи с висше юридическо образование в Министерството на отбраната или разследващ митнически инспектор в Агенция „Митници“. В допълнение, десетата алинея на същия член добавя, че за стаж по ал. 1 – 7 се зачита стажът, придобит на длъжност стажант-юрист по смисъла на чл. 297, ако лицето е работило по трудово правоотношение с Министерството на правосъдието.

Формалното измерение на този критерий се корени в това, че той може да се доказва само и единствено с официални писмени документи. Но макар и да е упражнявало чисто юридическа дейност по – да речем, правни консултации по чуждестранни инвестиции в страната и в чужбина или обучение по правна тематика по европейски проекти, спорно би било дали това би се признало за част от петнадесетгодишен юридически стаж, ако лицето е вписано като свободна професия (самоосигуряващо се лице) в Агенцията по вписванията като „консултант“. А дали, ако лицето е извършвало правно-консултантска дейност като свободна професия и *изрично* е вписано в

съответните регистри като „правен консултант“, това би му се признало като част от петнадесетгодишния юридически стаж.

Дискриминационен е подходът за петнадесетгодишен юридически стаж, понеже горните законови дефиниции изискват длъжност или професия, за която се изискват юридическо образование и правоспособност. Докато чл. 132 от *Правилника за организацията и дейността на Народното събрание* постановява, че времето, през което народните представители изпълняват своите функции, се зачита за трудов стаж по специалността им, съответно за служебен стаж за длъжността, която са заемали до избора им, не може да има гаранция, че нормативната рамка е уредила пълно покритие на всички длъжности и дейности в страната, при които да се признава юридически стаж при заемането и упражняването им.

Макар и на пръв поглед парадоксално, *на дискусия се подлага въпросът* дали тези „юристи“ трябва да са от т.нар. „юристи от кариерата“, т.е. дали през целия си професионален живот трябва да са се занимавали само и единствено с юридическа дейност, за да се признае най-малко петнадесетгодишен юридически стаж. Какво би било тълкуването, ако преди или след юридическата ангажираност на дадено лице, то се е отдало на инженерна, медицинска, журналистическа, военна активност. А ако неговата дейност в едно и също време е едновременно, да речем, юридическа, публицистична и образователна, „не се ли поглъща и намалява юридическата енергичност“ за сметка на другите две.

Освен това никъде в разпоредбите на КРБ не е казано, че този петнадесетгодишен юридически стаж трябва да е „български юридически стаж“. Затова в чл. 164, ал. 9 от ЗСВ изрично е отразено, че за такъв стаж се признава стажът на длъжност, за която се изисква висше юридическо образование в институциите, органите и мисиите на Европейския съюз, на Организацията на обединените нации, на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, на Организацията на Северноатлантическия договор, както и в международни правораздавателни органи или международни организации, създадени по силата на международен договор, по който Република България е страна. Тук резонен е въпросът и в точно противоположната посока – конституционно целесъобразно ли е да се избере или назначи за член на ВСС или КС юрист, който има повече от петнадесетгодишен юридически стаж, да речем, в Организацията на обединените нации, без нито един ден работа в българската правна действителност.

Третото изискване към членовете на ВСС и КС е да притежават високи професионални качества. Критерият е *ценностен, акумулиращ, хетерогенен и дискуссионен*.

Ценностният аспект на професионализма се изразява в оценъчния подход към това понятие във всеки един конкретен случай, което прави крайния резултат по дефиниция *спекулативен ad hoc*. Спекулативността се изразява на първо място в градацията между „висок, среден и нисък професионализъм“. Пределно ясно е, че изискуем тук е само първият вид – високият. Но каква е разграничителната линия между него и останалите, както и каква база е нужна, за да бъде признат за такъв – не е ясно. Тук всякакви доводи поначало са допустими, затова е и възможно да бъдат убедителни. На второ място

професионализъм сам по себе си може да бъде признат или отречен от множество субекти – клиенти, конкуренти, колеги и т.н. Ако това е признато качество само и единствено от колеги, възможно е да е налице един перфектен сговор. Ако е от лица, незапознати с дейността – илюзия (пример за селекционен хазарт). На трето място доказването на „висок професионализъм“ е достатъчно отвлечено само по себе си и не предполага единно утвърден подход, признат и неоспорван от всички (меритометодика). *Акумулиращото проявление* на критерия за високи професионални качества се изразява в „натрупването на такива“ през различни юридически професии, длъжности и дейности. Тук на помощ може да бъде призвана новата научна и образователна дисциплина „Дескриптивна юриспруденция“, която сама по себе си е „Правна наука и юридическа учебна дисциплина, чийто предмет е изследването и описанието на всички най-утвърдени юридически професии, длъжности и дейности, базиран на интердисциплинарен подход чрез методите на правото, историята, политологията, конфликтологията, икономиката, публичната администрация, етиката, социологията, философията и други науки“ (Младенов [Mladenov] 2015, 24).

Хетерогенно разбиране – високият професионализъм още на фазата „кандидат“ за член на ВСС и КС трябва да се преценява не само в юридическото измерение. Преди всичко трябва да се прави преценка за държавническата визия на лицето, защото, макар то да е юрист, може да не е запознато с управлението, социологията, политологията, историята, финансите, сигурността, дипломацията и множество други области, които така или иначе касаят ежедневно работата на членовете и на ВСС, и на КС.

В подкрепа на това твърдение за „разносъставност на високия професионализъм“ е и чл. 16, ал. 1 от ЗСВ, според който Висшият съдебен съвет представлява съдебната власт, осигурява и отстоява независимостта, определя състава и организацията на работата на съдилищата, прокуратурите и следствените органи и обезпечава финансово и технически тяхната дейност, без да се намесва в нейното осъществяване. От него пряко произтича изводът, че членовете на ВСС трябва да имат компетенции най-малкото в политиката на разделение и взаимодействие на властите (политология), организационното и функционално устройство и изграждане (политология, публична администрация, мениджмънт и т.н.), финансовата обезпеченост в публичния сектор (бюджетен процес, финансов контрол, одит, данъчно и осигурително законодателство), техническото обезпечение (материална база, общи инженерни понятия, противопожарна безопасност, информационна и персонална сигурност и др. подобни). Затова членовете на ВСС трябва да отстояват докрай правната сигурност, която се явява част от националната сигурност. Те трябва не само да са наясно с разделението на властите, но и да го прилагат правилно в ежедневната си дейност, защото то предполага и координираност, и кооперативност с другите власти. Освен това трябва да имат безусловна отговорност към справедливостта (въздигната като висша ценност в Преамбюла на КРБ), като спойка на правовата държава и цивилизованото общество. В своята длъжност те трябва да действат *lege artis*, което означава, че трябва да осъзнават изискванията към себе си и към всички съдии, прокурори и следователи, че трябва да

изпълняват функциите си правомерно, акуратно, прецизно и срочно – явните и несъмнени свойства на професионализма и „правилата на изкуството“ в правото.

С други думи, за членовете на ВСС *отдавна вече* не е достатъчно да знаят и прилагат писаните разпоредби на действащото право. Те трябва да могат много повече отвъд нормативисткия уклон и да имат *холистичен поглед* върху обществените и институционални динамики. Или, както вече е отбелязвано, „Едно от най-спорните измерения на нормативизма е възприемането едва ли не за аксиоматично твърдението, че държавата може и трябва да оказва насока и влияние на общественото развитие. Това категорично не е така. Държавата може да влияе, но само като инструмент на многообразните воли в обществото. Тя е следствие от обществото и неговото развитие, а не обратното“ (Младенов [Mladenov] 2022, 175). В работата си членовете на ВСС трябва да отчитат тези воли, които формират „невидимата консолидирана обществена плюс суверенна държавна воля за развитие“.

Комбинираността на качества за „висок професионализъм“, добавени към юридическите компетенции, се извежда и от анализа на чл.149 от КРБ. Разгледани една по една, функциите на Конституционния съд по дефиниция изискват от членовете му разбиране по различни въпроси, а именно за даване на задължителни тълкувания на Конституцията (философски, логически, исторически, политологически, социологически и други знания и умения); за произнасяне по искане за установяване на противоконституционност на законите и на другите актове на Народното събрание, както и на актовете на президента (политическа преценка и стратегическо мислене); за решаване на спорове за компетентност между Народното събрание, президента и Министерския съвет, както и между органите на местно самоуправление и централните изпълнителни органи (държавническа настройка и убедителност на аргументацията); за произнасяне за съответствието на сключените от Република България международни договори с Конституцията преди ратификацията им, както и за съответствие на законите с общопризнатите норми на международното право и с международните договори, по които България е страна (дипломация, геостратегия, национална сигурност, история, сравнителни науки и други); за произнасяне по спорове за конституционността на политическите партии и сдружения (политология, национална сигурност, социология, история); за произнасяне по спорове за законността на избора за президент и вицепрезидент (политология, социология, национална сигурност); за произнасяне по спорове за законността на избора на народен представител (статистика, политология, социология); за произнасяне по обвинения, повдигнати от Народното събрание срещу президента и вицепрезидента (национална сигурност, политология, социология, история, геостратегия, дипломация). Доколкото Конституционният съд отстоява Основния закон като фундамент на българската държавност, то членовете му трябва да са отдадени на идеята на националния суверенитет, който предполага между другото и примат на националната конституционна идентичност *пред каквито и да е други* правни, политически и административни постулати, норми, правила и процедури. Водещо начало тук би трябвало да бъде клаузата за национална сигурност по силата на чл. 4 от Консолидирания текст на Договора за Европейския съюз. С още по-голяма сила

и неоспорима убедителност такъв подход е изискуем и повече от задължителен в днешните времена на историческа турбулентност от епохален характер, където важен според здравия разум и житейските правила е само националният интерес. В този смисъл, дори и с половинвековен юридически стаж, едно лице не трябва да става член на КС, ако не разбира що е то суверенитет, т.е. ако няма по-високи абстрактни разбирания, *надхвърлящи ежедневиите правни* казуси от вещноправен, облигационен, наказателен, административен и подобен характер. Защото член на КС би трябвало с лекота да извежда всички измерения и последици на добре разписаното в теорията постулатно твърдение, а именно: „Принципът на суверенитета се прилага в контекста на държавата, разбираана като политическа и правна организация на нацията, както и в контекста на взаимоотношенията на държавите помежду им“ (Моллов [Mollov] 2012, 87).

Затова хетерогенността на високия професионализъм на членовете на ВСС и КС, разбираана като *комбинираност на множество квалификации, знания и умения извън юридическите такива плюс тях, е вярното и точно разбиране за критерия „високи професионални качества“*, заложено в Основния ни закон.

Дискусионната природа на „високите професионални качества“ на членовете на ВСС и КС произтича именно от всички горепосочени детайли на оценъчен феномен.

Четвъртото изискване към членовете на ВСС и на КС е да притежават високи нравствени качества. Критерият е *ценностен, диалектичен, контрастен и дискуссионен*.

Ценостната същност на този критерий е видна от само себе си. В самата си субстанция обаче тя съдържа голяма доза субективност, понеже разбиранията на различни общества, групи, индивиди *относно нравствеността и нейните измерители*, са различни. Нравствеността по начало е качествено явление и трудно може да се приеме, че то може да е „високо“ като субстанция. Количественото измерение на качествено състояние трябва да е *някакво съотношение*. За нравствеността удачно би било това да бъде съотношението на настоящите актове и действия *към миналите такива*. Тоест високите нравствени качества се припознават в перманентното спазване на *припознати от парадигмата принципи, норми и правила от аксиологичен порядък*. Именно *неотстъпчивостта и постоянността* правят нравствеността на отделна личност „висока“.

Диалектичният характер на изискването за високи нравствени качества на членовете на ВСС и на КС се изразява в *единство и борба на противоположностите*, защото житейски вярно е положението, че *всяка личност съдържа добродетели и недостатъци*. Ако явно преобладават нравствените добродетели, то никакви минимални простъпки биха могли да бъдат простени (защото биха могли да са вследствие от недоглеждане, преумора, несъобразителност и т.н.). Тоест високите нравствени качества не трябва да се очакват като *тотален абсолютен*, а трябва да са съобразени с „нештата от живота“. Компромиси обаче извън „дребните отклонения“ от морален характер вече правят характеристиката на кандидат-член за ВСС и за КС не само неприемлива откъм изискването за „високи“, но дори и откъм „нравствени“ качества. Ако могат да се дадат никакви критерии за такива „дреболии“, то би могло да

бъде следното аксиологическо съотнасяне – естетическите „странности“ не трябва да накърняват етичните изисквания до степен, когато вече е нарушен фундаментът им. Тоест, *когато нещо вече е грозно, то е и недопустимо*. Тук вече е загубена не само „височината“, но едновременно и етиката, и естетиката.

Контрастното проявление на високите нравствени качества се изразява в това, че *подлежат на доказване моралните, етичните и професионалните простъпки, както и всички видове правонарушения*, защото те са обективни факти от действителността от единичен или групов характер. Един високоморален индивид е такъв *винаги*. В живота, както и в правото, е трудно да се докаже това „винаги“. Не само е лесно, но е и обичайно да се доказва *нещо конкретно и единично*. Затова е очаквано да се *доказва липсата на високи нравствени качества, а не наличието им*. Все пак възможно е да се „стоварват куп доказателства“ в полза на такива – официални и частни свидетелстващи документи, издадени от отделни лица, неправителствени организации, професионални асоциации, образователни институции, общински и държавни органи и ведомства и т.н., но това е „фактопредставяне“ и не трябва да се възприема безкритично. То би могло да бъде убедително, ако се разглежда заедно с всички други обстоятелства за разглеждане на кандидатурата на член на ВСС и на КС.

Дискусионният проблем (като разгледаната по-горе субективност на нравствеността) наистина касае нейната флуидност. Тя се променя в зависимост от време (историчност), място (социалност), деонтична йерархичност (надмощие на правото над религията и морала или обратното в различни съотношения), както и от телеологичността на преценката (политическата, кадрова и управленска целесъобразност на избора към съответните условия).

Проблемната зона се очертава от всичко гореказано в съвкупност и поотделно – по четирите критерия на четирите конституционни изисквания. Дали обществото и държавата (в нейната аксиоматично заложена качествена субстанционност) могат да очакват, че има достатъчно гаранции като членове на ВСС и КС да не състоят невежи, недостойни, несамостоятелно мислещи, плашливи, угоднически, подкупни, индоктринирани и партизирани индивиди.

Ясно е, че за членове на тези конституционно разписани колективни органи на власт трябва да бъдат избирани, посочвани и назначавани само и единствено най-добрите членове на обществото, отговарящи *безсъмнено* на горните изисквания в Основния закон. Тук без всякаква скромност трябва да се приложи теорията и практиката относно „елитите“. Напълно споделяме тезата на Маринов, че: „Независимо от богатството на нюанси ключовият смислов акцент при разбирането на елита е: *тези, които се смятат за най-добрите*. *Още тук трябва да се подчертае, че това е нещо много по-различно от „тези, които смятат себе си за най-добрите“*. Обществото очаква от своите първенци да са елит, но то взема решението за признаването им. *Самоназначилият се елит е неефективен и вреден*“ (Маринов [Marinov] 2010, 8 – 9).

Още от създаването му през 1991 г. Висшият съдебен съвет *непрекъснато и досега* е арена на *постоянни политически, административни, професионални и личностни скандали*. Това поставя под въпрос качествата на членовете му. Няма спор, че при

всички състави на ВСС е имало и има достойни и покриващи конституционните изисквания членове, но като че ли те никога не са били преобладаващ брой в колективния състав. Това твърдение няма нужда да бъде доказвано, понеже е общоизвестно обстоятелство, а нито житейската, нито юридическата логика изискват доказателствени аргументи за очевидното, особено когато е пред погледа не само на един или друг отделен наблюдател, а на цялото общество и на международната общност в цялост. Крещяща е необходимостта от избор на членове на ВСС с *безспорен личностен интегритет, безусловна професионална компетентност и видими управленски качества*. Те трябва да осъзнават ролята си за утвърждаване на „сложната и фундаментална за правовата държава ценност на правната сигурност (като разбираемост, яснота, категоричност, последователност, предвидимост и законност)“ (Младенов [Mladenov] 2023, 233).

Що се касае до Конституционния съд, то следното изложение е в канавата на разглежданата проблематика: „... КС не осъществява функциите си на контрамажоритарна институция (...), а осигурява конституционна легитимност на корисни партийни интереси (...) за това състояние на нещата допринася и начинът на избиране на персоналният състав на органа за конституционен контрол, в който две трети се формират от политическите квоти на парламента и президента, а само една трета – от деполитизираната съдебна власт. Членовете на КС от първите две квоти имат своите невидими политически работодатели, с които се съобразяват при решаване на конституционните спорове. В този случай с почти стопроцентова сигурност може да се прогнозира начинът на тяхното гласуване при решаване на чувствителни от политическа гледна точка казуси, като се изхожда от обстоятелството кое парламентарно мнозинство или кой президент ги е назначил в КС. Изключенията потвърждават правилото, тъй като еманципирането на избрания от номинирания го обикновено не е проява на автономно вътрешно убеждение при решаване на делата, а на опортюнизъм и преориентация към нов политически работодател, който в момента е доминиращ в политическото пространство и е по-перспективен в личен план за съдията от предишния“ (Пунев [Punev] 2022, 149).

Вследствие на горното няма как да се изключи съмнението, че би било възможно да има членове на КС, които действат по друга мотивация, а не по вътрешно убеждение въз основа на конституционните текстове. При подобно положение публичните власти могат да злоупотребяват с властта си не само до обикновен произвол, но дори до безпредел. Обратно, очакването не само на обществото, но дори и на правната доктрина е: „Основополагащ принцип в демократичната и правовата държава е, че основните права са пряко действащо право, т.е. те не са само програмни изречения, оставени на волята на законодателя, а са обективно право, с пряко обвързващо действие спрямо публичната власт. В този смисъл адресат на основните права се явява преди всичко държавата (...) арсенала от средства, с които разполагат гражданите, за да търсят защита на своите права пред Конституционния съд (...) общото правило (отбрана на гражданина срещу държавата)“ (Янкулова [Yankulova] 2020, 46). Именно защитната функция на Конституционния съд срещу *смазващата сила на държавата*,

превалираща над основни права на гражданите, изисква изключителна юридическа грамотност, широта на знанията извън правния дискурс, неподправен патриотизъм, гражданска осъзнатост, лична почтеност и съдбовна отговорност на всеки един член на Конституционния съд. По друг начин казано, членове на КС в никакъв случай *не би трябвало да бъдат семпли персони, а само ярки и открояващи се личности*. Доказали се не в едно-единствено професионално направление на правната действителност, а в множество социални и институционални измерения (включително и извънюридически такива). И при наличието на още две индивидуални отличителни черти – *безсъмнен кураж* в критични ситуации, както и способност, настройка и готовност да се действа (когато е принципно нужно) като *maverick* (англ. – самостоятелно мислещо лице). Последното качество се изразява в т.нар. „особени мнения“ (аргументирано несъгласие с мотивите и окончателния акт на мнозинството на колективния орган на власт).

Per argumentum a fortiori (лат. – по аргумент на по-силното основание) може да се приеме очакването за неимоверно завишени изисквания към членовете на ВСС и на КС в сравнение с тези към редовите съдии, прокурори и следователи. Затова, за да има база за сравнение, е добре да се видят доводите за преценка на качествата на последните. В този смисъл съдебната практика в *Решение № 10299 от 23.07.2014 г. на ВАС по адм. д. № 4738/2014 г.* се казва следното: „Официална оценка на професионалната квалификация (компетентността) и деловите качества (квалифицираността) на съдията (прокурора, следователя) се прави чрез неговото периодично атестиране за период от четири години (чл. 197, ал. 2 ЗСВ), при което се отчитат неговите правни познания и умения за прилагането им, умение за анализ на правнорелевантните факти, умение за оптимална организация на работата, експедитивност и дисциплинираност (чл. 198 ЗСВ). За общата конкурсна оценка е важно нивото на професионалната квалификация (компетентността) и деловите качества (квалифицираността) на съдията в момента, а сравнително най-актуалните данни за него се съдържат единствено в последното (преди конкурса за повишаване в длъжност или за преместване) периодично атестиране. Данните във всички периодични атестираня, проведени до този конкурс, показват дали при оценявания съдия (прокурор, следовател) има професионално развитие чрез повишаване на знанията и уменията или обратно – налице е регрес (упадък). Несъмнено тези данни са съществени за извода дали оценяваният съдия (прокурор, следовател) има способност за самостоятелна работа, инициативност и воля за успех, но тъй като общата конкурсна оценка трябва да покаже нивото на неговите професионални качества към този момент, съществени за тази оценка са само данните от последното периодично атестиране“. Тук от особена ценност е пробивът на табуираното признание, че е възможно да „има регрес в професионалното развитие“ на съдия, прокурор или следовател. Нещо, което юридическата каста обикновено не допуска дори като мисъл, но е фактологическа реалност.

В подкрепа на горните изисквания към базовите съдии, за да се сравнят със завишените изисквания към съдиите във ВСС и КС (но това би трябвало да се отнася със същата степен и за прокурорите, и за следователите), е и разписаното в *Решение № 4 от 7 октомври 2004 г. на Конституционния съд по конституционно дело № 4 от 2004 г.*:

„... знае се, че магистратът трябва да е независим, безпристрастен и начетен“. Безсъмнено това е така. Но дори само „начетеността“ на членовете на ВСС и КС трябва да е не само от среднотатистическа степен, но от академичен порядък. Редовият „магистрат“ (неконституционен термин, но намерил приложение в политическия и ежедневиия език и поставящ в една група съдиите, прокурорите и следователите) трябва да е начетен поне на нивото на *ежедневен читател на различна по жанр литература* (т.е. постоянно да научава, да си представя, да съпреживява, да съчувства, да мисли, да систематизира, да си припомня, да прави връзки между сюжети, действия и персонажи, да предугажда и т.н. – всичко, което дава *феноменът на четенето*). За членовете на ВСС и КС мащабът на тази черта на характера трябва да е многократно завишена в развитието на личността (не само в юридически план).

АЛТЕРНАТИВНА КОНСТИТУЦИОННА ВИЗИЯ

Ако *напуснем* настоящата българска конституционна парадигма, то няма достатъчно разумни доводи за защита на тезата, че членовете на ВСС и на КС трябва да са само и единствено юристи. Разумно би било при бъдеща конституция да се запише, че те могат да са **„юристи, историци, философи, политолози и експерти по сигурността“**. Това е така, защото конституционните разпоредби са лаконични в изказа си, но дълбочината на заложеното в тях е важното при тълкуването и прилагането им. Това може да се постигне от личности с дълбочина на знанието – най-вече в областта на държавността, които не е задължително да са юристи. Горните професии напълно отговарят на това изискване.

De lege ferenda (лат. – с оглед на бъдещото законодателство) е удачно да се запише, че за членовете на ВСС и КС е нужен най-малко петнадесетгодишен **български** юридически стаж. Защото юрист, работил в чужда национална правна система или за чуждестранна корпорация в чужбина, или за международна организация в чужбина, едва ли ще защитава българските национални или институционални интереси, или поне това звучи много недостовърно и неубедително.

При една бъдеща конституционна уредба към високите професионални качества за уточнение и след запетая трябва да се запише като минимум следният текст: **„при упражняването на най-малко три юридически професии, от които поне едната да е на съдия или адвокат, най-малко пет публикации на юридическа тематика и поне една година преподавателска дейност в която и да е област на познанието“**. Трите юридически професии показват наистина високо владеене на юридическото познание. Практикуването на съдийска длъжност или на адвокатското занятие е категорична гаранция, че правото може да се обхване от много широка гледна точка. Това е така, защото само тези две юридически професии дават възможност за занимание с най-разнообразни юридически казуси. Само с едно изключение всички други юридически професии дават изключително стеснено разбиране за правото (например при прокурорската дейност акцентът е върху санкцията, при нотариалната – върху собствеността, при арбитъра – върху споразумението и т.н.). Изключението е длъжността на юрисконсулта, който се занимава практически с всички възможни

видове казуси. Проблемът е, че при него са се „изпарили“ независимостта, обективността и самостоятелното мислене, понеже, намирайки се в една организация, той следва волята на ръководството, като включително заема едностранна позиция, отговаряща на интересите на организацията или дори само на ръководството ѝ. А съдията е равноотдалечен от двете тези по казуса, затова е и обективен. Адвокатът пък може да заема която и да е позиция по един казус (например – ищец и ответник), но винаги си дава сметка за силните и слаби аргументи на другата страна (защото се поставя на нейно място). Именно тази широта на ума и гъвкавост на сюжетното предпоставяне го прави обективен, в смисъл на трезвомислещ. Това са аргументите членовете на ВСС да са се занимавали поне с три юридически професии – за широта на погледа, а да са били поне адвокати или съдии – за обективност и самостоятелност на мисленето. Петте публикации безспорно са доказателство за високи професионални качества. Човешката цивилизация *a priori* възприема идеята, че висок професионализъм в която и да е трудова дейност се афишира с научна публикация. Така че този критерий би бил много удачен. Преподавателската дейност дава възможност не само да се мултиплицира професионализмът (нещо присъщо на предаването на знание на група от хора), но и да се актуализира същият чрез обратната връзка с аудиторията. За висши държавни длъжности опит от преподаването е повече от добре дошъл. Нещо повече – по този начин се придобива и самочувствие – нещо, което липсва на доста от публичните личности. Като правило за преподавателска дейност във ВУЗ се изисква поне образователна и научна степен „доктор“. Това е добра формална атестация за начетеност и е лесно доказуем по документален път критерий.

Високите нравствени качества са трудно дефинируеми от концептуална страна. Дали е нужен някакъв списък от подобни качества, трябва ли да има „праг“, над който те се обявяват за „високи“, как се сумират и акумулират – по групи или всички накуп, и т.н. – все въпроси, които не биха могли да намерят неоспорим отговор.

По-скоро трябва да се подходи по метода на негативното изключване – например като се запише в конституционния текст „**за които няма обосновано съмнение в тяхната личностна репутация**“. В ерата на Интернет и социалните мрежи информация за всяко едно лице може да бъде намерена с лекота. Няма как кандидат за член на ВСС или на КС да бъде лице, което **публично и с лекота** се изказва екстремистки, води безкрайни и агресивни спорове, използва цинични и вулгарни изрази, позира в неприличен външен вид, парадирва в състояние на алкохолно или наркотично опиянение, манифестира неприемливо разточителен и неоправдано висок стандарт на живот, позира пред „тежки софри“, показва силен афинитет към парите, участва в пошли социални интеракции и т.н. Отново – в сегашната действителност това може да се види *от всеки* (разбира се, ако се е случило). Би било неприемливо такова лице да е член на ВСС или КС, защото то няма да има никаква степен на доверие от страна на широката общественост (която *като цяло*, в противовес на ежедневиия миноритарен наратив на някои манипулатори, всъщност поддържа доста традиционно здраво ниво на етика и естетика).

И тук за втори път трябва да отбележим, че що се касае поне за *някои* членове на ВСС от *различни* състави на този колегиален орган през годините бяха налице доста от

горните картини – *жалки по своя характер, обидни за държавността и нетърпими за правната и националната сигурност*. И да, пак ще напомним максимата – това е общоизвестно обстоятелство и поради това не се нуждае от доказване.

Впрочем гореказаното има предвид *de lege ferenda*, но е приложимо и понастоящем при **възможни подходи в настоящия конституционен контекст**. Това е така, защото конституционният текст в четирите си изисквания е лаконичен, кратък и общ. Той подлежи на много широко тълкуване поне в две части – за високите професионални и за високите нравствени качества на членовете на ВСС и на КС. За юридическото образование е налице абсолютен критерий, но като *минимум*. При номинирането на лицето може да се добавят още условия. Петнадесетгодишният юридически стаж също е *начален момент*, но всичко допълнително към него би било добре дошло.

Широкото тълкуване, възможно и понастоящем за високите професионални и нравствени качества, позволява добавянето на множество изисквания от *номиниращите (избиращи, излъчващи, назначаващи) властови структури* по отношение на кандидатите за членове на ВСС и КС.

Като пример за подобно „добавяне“ в *Процедурни правила за издигане на кандидатури, представяне и публично оповестяване на документи, изслушване на кандидати и подготовка за избор на съдии в Конституционния съд на Република България от квотата на Народното събрание през 2012 г.* е записано, че: „... нравствени и професионални качества на всеки кандидат за съдия в Конституционния съд на Република България въз основа на минимални критерии, като: да не се е облагодетелствал в лично качество или негови близки от длъжността, която заема; да не е бил в конфликт на интереси по отношение на действия, които е извършвал; с действията или бездействия си да не е уронвал престижа на съответната професия; да няма неплатени публични задължения; да не е имал дисциплинарни производства, завършили с налагането на дисциплинарни наказания“. Интересно е, че тук прилагателното „високи“ е изчезнало като критерий, което навежда на мисълта за *непостижимост на такъв стандарт*.

Селекционният хазарт предполага *или липса на подходящи кандидати, или предварително подготвени безпрекословни изпълнители на чужда воля*. Колкото и невероятно да звучи първоначално, първото предположение след осмисляне става приемливо. И то не поради друга причина, а поради очевидната – *някои* от членовете на ВСС се държат *нелепо, недостойно, несъстоятелно* – и това е видно от публичните заседания на ВСС, излъчвани онлайн. Не може да не се натрапва от само себе си изводът, че тези хора са „случайно там“. Очевидно не е имало други желаещи за този пост. Второто предположение обаче е направо опасно – че тези (*единични лица, не всички!*) членове на ВСС са марионетки и нямат собствено мнение, позиция, воля. Това е доказвано неведнъж, като дори в рамките на няколко дни те са променяли гласуванията си в противоположна посока. Но това довежда до селекционен хазарт, който предполага риск – както за съдебната власт сама по себе си, така и за цялостната институционална конструкция на държавната власт, а също и за доверието на гражданите в държавата въобще. Особена опасност е да се назначават за членове на

ВСС и на КС *силно политизирани фигури*, защото те предизвикват ответна отрицателна реакция на всички техни опоненти от различни политически, икономически, гилдийни и други обществени среди. Освен това те са индоктринирани и защитават *само* определена теза.

Дефицитът на меритометодика изразява *безпомощност на преценката или липса на понятие за явлението*. Неологизмът „меритометодика“ (създаден за целите на настоящето изложение) е сложна дума, съставена от *merito* (лат. – заслужил) и методика (способи, прийоми за извършване на дадена дейност), т.е. „подход за преценка на заслужилото лице“. Интересно е например защо не се включва в разбирането едновременно за високи и професионални, и нравствени качества *аргументираното публично несъгласие* с определени политически, социални или правни постановки (т.е. професионална и обществена ангажираност въпреки евентуалните негативи за личността). Ако не може да се подходи системно и разумно към критериалния апарат в неговата детайлност, наистина се касае за безпомощност от интелектуална страна. А ако липсва понятие за феномена на заслугите, то може би се поставя под съмнение етичната устойчивост на оценяващия (най-вероятно получавал всякакви ресурси досега *не по заслуги*).

Конституционният стандарт за високите професионални и нравствени качества *предполага мотивираност на кандидатурата*. Простото декламиране и деклариране на такива качества не само не е достатъчно, но е противоконституционно поради своята *коварност, водеща до риск за държавността*. Лоялността от страна на професионалната общност при избора на членове на ВСС и на КС от квотата на съдебната власт, когато „колеги номинират колеги“, е много опасен феномен поради капсулираността на тясно специализираните гилдийни групи на съдии, прокурори и следователи. Обратно *на широко и агресивно налаганата теза* това не е нито демократичен, нито професионален подход. Не е демократичен, защото нищожна част от нацията избира властови представители, които определят пряко или косвено съдбата на всички. Не е професионален, понеже не се търси мнението на другите експертни групи с подобно или поне близко знание за нещата. Тук най-важно и *най-вярно* би било мнението на адвокатите и юрисконсултите (доколкото има гаранции за липса на отрицателни последици за тях, ако дадат отрицателно мнение за някоя кандидатура). Поради партизираната политическа парламентарна среда кандидатурите от квотата на Народното събрание и във ВСС, и в КС съдържат риск от *непрофесионализъм и зависимост*. Квотата на президента в КС предполага потайна намеса на негови *съветници и секретари* при промотирането на *лично* техни близки, познати и колеги, което в сравнение с квотите на парламента и на съдебната власт е неимоверно по-опасно, защото става „зад завесите“, докато при другите две квоти има поне някаква минимална откритост и публичност. За да се превъзмогнат всички тези рискове, единственият начин е *честно, открито и обстоятелствено манифестиране на доводите* за която и да е кандидатура от която и да е от горните квоти.

Именно затова в *Препоръка № R (94) 12 относно независимостта, ефикасността и ролята на съдиите и съотносимостта на стандартите и каквито и да е други*

международни стандарти към актуалните проблеми в тези области на Съвета на Европа „... се предлага предвиждането на обективни стандарти не само за изключването на политическо влияние, но и по други причини, като например риска от фаворитизъм, консерватизъм или назначаване по приятелска линия (или „клонирание“), което е налице, ако назначенията се правят по неструктуриран начин или въз основа на лични препоръки“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Първо, хетерогенността на високия професионализъм, разбираана като множество квалификации, знания и умения извън юридическите такива, но плюс тях, е вярното и точно разбиране за критерия „високи професионални качества“ на членовете на ВСС и на КС.

Второ, контрастното проявление на високите нравствени качества се изразява в това, че подлежат на доказване моралните, етичните и професионални простъпки, както и всички правонарушения, защото те са обективни факти от действителността, т.е. – липсата на високи нравствени качества.

Трето, *de lege ferenda* е удачно да се помисли за възможността членове на ВСС и на КС да не са само юристи, а представители и на други професии – с оглед на предизвикателствата на съвременността, изискващи широк поглед върху нещата и силна социална ангажираност.

Последно, селекционният хазарт и дефицитът на меритометодика предполагат категорична криза на държавнически подход към конституционния стандарт на изискванията за високи професионални и нравствени качества на членовете на ВСС и на КС. В противовес на това политиците и представителите на органите на съдебната власт трябва да подхождат *смирено, отговорно и безпристрастно* към избора на тези членове. При това те трябва да изхождат единствено и само от интересите на държавата и обществото, водейки се от националната конституционна идентичност и от постулатите на правната и национална сигурност.

БИБЛИОГРАФИЯ

Маринов, А. (2010) *Административният елит на XXI век*. София: Сиби, с. 8 – 9 [Marinov, A. (2010) *Administrativniyat elit na XXI vek*. Sofia: Sibi, s. 8 – 9].

Младенов, М. (2023) *Ред и сигурност в съдебната зала. Поведение на лицата, присъстващи на съдебно заседание*. София: Пропелер, с. 233 [Mladenov, M. (2023) *Red i sigurnost v sadebnata zala. Povedenie na litsata, prisastvashti na sadebno zasedanie*. Sofia: Propeler, s. 233].

Младенов, М. (2022) *Професии на доверието и сигурността*. София: Пропелер, с. 175 [Mladenov, M. (2022) *Profesii na doverieto i sigurnostta*. Sofia: Propeler, s. 175].

Младенов, М. (2015) *Дескриптивна юриспруденция*. София: Нова звезда, с. 24 [Mladenov, M. (2015) *Deskriptivna yurisprudentsia*. Sofia: Nova zvezda, s. 24.].

Моллов, С. (2012) *Принципът на суверенитета. Конституционноправни и европейски измерения*. София: Сиби, с. 87 [Mollov, S. (2012) *Printsipat na suvereniteta. Konstitutsionopravni i evropeyski izmerenia*. Sofia: Sibi, s. 87].

Пунев, Б. (2022) *Конституционализъм и политическа култура*. София: Сиби, с. 149 [Punev, B. (2022) *Konstitutsionalizam i politicheska kultura*. Sofia: Sibi, s. 149].

Янкулова, Р. (2020) *Конституционното правосъдие и защитата на основните права*. София: Сиела, с. 46 [Yankulova, R. (2020) *Konstitutsionnoto pravosadie i zashtitata na osnovnite prava*. Sofia: Siela, s. 46].

Консолидиран текст на договора за Европейски съюз. – В: Официален вестник на Европейския съюз, С 326/13, 26.10.2012 г. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0019.02/DOC_1&format=PDFP

Закон за адвокатурата, обн. ДВ. бр.55 от 25 юни 2004 г.

Закон за съдебната власт, обн. ДВ. бр.64 от 7 август 2007 г.

Конституция на Република България, обн. ДВ. бр.56 от 13 юли 1991 г., в сила от 13 юли 1991 г.

Постановление № 165 от 12 юли 2022 г. за приемане на Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „юрист“, обн., ДВ, бр. 55 от 15 юли 2022 г.

Правилник за организацията и дейността на Народното събрание, обн. ДВ, бр. 35 от 2 май 2017 г., изм. ДВ. бр. 34 от 20 април 2018 г., доп. ДВ. бр. 95 от 6 ноември 2020 г., изм. и доп. ДВ. бр. 36 от 1 май 2021 г.

Препоръка № R (94) 12 относно независимостта, ефикасността и ролята на съдиите и съотносителността на стандартите ѝ с каквито и да е други международни стандарти към актуалните проблеми в тези области на Съвета на Европа, Становище № 1 (2001) на Консултативен съвет на европейските съдии, Страсбург, 23 ноември 2001 г.

Процедурни правила за издигане на кандидатури, представяне и публично оповестяване на документи, изслушване на кандидати и подготовка за избор на съдии в Конституционния съд на Република България от квотата на Народното събрание през 2012 г.

Решение № 4 от 7 октомври 2004 г. на Конституционния съд по конституционно дело № 4 от 2004 г.

Решение № 10299 от 23.07.2014 г. на Върховния административен съд по адм. д. № 4738/2014 г., VI отделение.